

Puisniitude kujunemine

Põllumaade parandamise tagajärjel on paljud kunagised puisniidud kaasajal nähtavad puudega kultuurheinamaadena.

Puisniidud meenutavad kõige rohkem parke, kuid nende puistu ja rohustu on looduslikku päritolu.

Puisniidud sarnanevad parkidele, aga nende rohukamar on looduslik. Nad ei ole teaduslikult määratletavad vaid on kultuurilis-maastikulised üksused. Neil kasvavad erinevad taimekooslused niisketest sooniitudest kuivade aruniitudeni.

Eristatakse puisniite ja puiskarjamaid. Puisniidud on niidetavad rohumaad, millel kasvab küllaltki palju puid. Puiskarjamaad on puurindega karjamaad.

Puisniitudele on iseloomulik lagedate niidulaikude vaheldumine tihedamate puurühmadega. Oluliseks mõõdupuuks on puude-põõsaste võrade katvus maapinnalt vaadates. Traditsiooniliselt katavad puuvõrad 20–40% puisniidu pinnast.

Puisniidud kuuluvad Eestimaa vanimate maastike hulka, mis hakkasid kujunema 8000 aastat tagasi. Nad tekkisid ürgveise, piisoni ja ulukhobuse poolt lagedamaks näritud hõredamatesse metsaosadesse. Inimtegevuse tulemusel tekkisid sel ajal puisniidutaolised alad asulakohtade ümbrusse, kus koguti kütet ning karjatati esimesi kariloomi.

Heina hakati puisniitudel tegema peale vikati kasutuselevõttu 2000 aastat tagasi. Vikat aitas lihtsalt talvesööta varuda, mis võimaldas rohkem kariloomi pidada. See omakorda tähendas vajadust suurendada heinamaade pinda. Vikati kasutuselevõtu järgselt hakkas puisniitude pindala kiiresti suurenema.

Pindala kasv kestis seni, kuni heina tehti käsitsi. Mehhaniseeritult on puisniitudel heinategemine keerukas. Seepärast jäid puisniidud peale traktorniidukite kasutuselevõttu niitmata ning nende pindala hakkas kiiresti vähenema.

Eesti puisniidud on nn. "raivatavat" tüüpi ja siin on palju kändutüükast kasvama hakanud puid.

Kihnu saarel on puisniitudel sadu jääkosklatele püstitatud pesakaste.

KESKKONNAAMET

KESKKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

Puisniitude majandamine

Puisniidud on kõige mitmekesisemalt majandatavad rohumaad. Peamiselt kasutati neid loomasöödaks heina ja lehisvihtade tegemiseks. Lisaks sellele varuti kütte- ja tarbepuitu ning karjatati ädalal loomi. Sageli riisuti loomadele allapanuks lehti ning koguti toiduks pähkleid ja seeni.

Puisniitude majandamine algab varakevadel, kui koristatakse talve jooksul maha langenud oksad ja tüved, tasandatakse rohukamar suvise niitmise lihtsustamiseks.

Heina hakatakse puisniitudel tegema siis, kui lagedad niidud on niidetud. Seda sellepärast, et puisniidu rohi küpseb aeglasemalt seal valitsevate poolvarjuliste tingimuste tõttu. Varjus kuivab ka niidetud hein aeglasemalt, mispärast riisuti hein lagedamatele platsidele, kus päikest ja tuult rohkem.

Kuivanud heina hoidmiseks olid kaugematele niitudele ehitatud küünid. Sinna kogutud hein toodi talude juurde talvel regedega.

Varutava heina kogus on kultuurniitudega võrreldes väiksem, kuid kvaliteet kõrge. Heina niidetakse kogu rohukamara ulatuses, kaasa arvatud puude ja põõsaste alused.

Sageli karjatati peale heinategu puisniitudel kariloomi. Sel puhul on oluline järgida, et loomi ei oleks liialt palju, kuna nad tallavad niidukamarat.

Augustis raiutakse puude ja põõsaste oki lehisvihtade tegemiseks. Need on eriti hinnatud lammaste talvise lisa söödana.

Eestis oli lehisvihtade ja kütte varumisel peamiseks meetodiks tervelt maharaiutud puude kännutükkast kasvama hakanud kännuvõsude lõikamine.

Põhjamaades kasutati lehisvihtade tegemiseks puude nn. „lehistamist“. See tähendab, et noor-te lehtpuude ladvad saeti paari meetri kõrguselt maha. Jäänud tüüka ümber kasvama hakanud noored võsud raiuti paari-kolme aastase vahega vihtade tegemiseks. Kui raiuti kümne kuni viieteistkümne aasta tagant, siis sai juba küttepuud. Vastavalt raiumise tüübile jagatakse puisniidud raiutavateks ja lehistatavateks.

Sügistalvel varuti puisniitudel kütte- ja tarbepuitu ning riisuti langenud lehtloomadele allapanuks. Küttepuu varuti peamiselt hagudena, mis tagas puurinde püsimise ja järjepideva küttevaru.

Puisniitude majandamise juures on oluliseks tegevuste jätkusuutlikkus. Hoolimata sadu aastaid toimunud kasutusest ja toitainete väljaviimisest niidult, ei vähenenud nende mullaviljakus ega üldine produktioon. Seda võimaldas puude-põõsaste poolt toimuv pidev toitainete transport sügavamatest kihtidest maapinnale.

Surnud puud on puisniitude elustiku mitmekesisuse säilitamisel olulise tähtsusega.

Heina kiiremaks kuivatamiseks riisuti see lagedamatele kohtadele.

Kaugematel puisniitudel olid heina talveni hoidmiseks ehitatud küünid.

Kännuvõsudest kasvab raiutud puisniitudele uus puupõlvkond.

Talvel varuti puisniitudel kütte ja tarbepuud.

KESKKONNAAMET

KESKKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

Puisniitude taastamine

Meie puisniitudest on alles väga vähe ja enamus neist on võsastunud või suisa metsa kasvanud. Seepärast on järjest olulisem nende taastamine. Puisniite taastades aitame säilitada meie pärandkultuuri ja maastike olulist osa.

Niidu taastamine eeldab põhjalikku planeerimist. Samuti peab olema kindel, et taastamisele järgneb puisniidu järjepidev niitmine. Ainult nii on võimalik tagada niidu ja selle elustiku mitmekesisuse taastumine ja säilimine.

Puisniidu taastamine võib võtta kümneid aastaid aega. Mida paremas seisus puisniit on seda lihtsam on tema taastamine.

Niiduelustik säilib kinnikasvaval niidul aastakümneid. Puisniitudele omased eakad ja jändrikud puud võivad metsa sees püsida aastasadu. Puisniidualadel, mida on intensiivpõllumajanduse võtetega „parandatud“ või kus kunagine puistu on maha raiutud, on elurikka niidu taastamine sisuliselt võimatu.

Puisniidu taastamise eesmärgiks on taastekitada varasemalt valitsenud elutingimused. Kokkuvõtlikult tuleb selleks puu- ja põõsarinnet hõrendada ning rohukamarat niita. Kindlasti peab taastamistöodele järgnema puisniidu majandamine, ilma milleta toimub taastamise järgselt hoopis ala intensiivne võsastumine. Tulemusena on loodusele hoopis kahju tehtud.

Taastamistööd on edukad, kui järgitakse reegleid.

I Eesmärgiks on taastada elurikas kooslus, mitte võimalikult lihtsalt niidetav heinamaa.

II Taastamist alusta kõige paremas seisundis olevatel laikudelt. Sealt saab niiduelustik laiali levima hakata.

III Taastada ei ole võimalik ühe aastaga. Väldi liiga järske keskkonnatingimuste muutusi.

IV Vältimaks parandamatute vigade tegemist pea meeles, et „üheksa korda mõõda, üks kord lõika“.

V Säilita niiduelustikule olulised elemendid: eakad või surnud puud, suured sarapuu-põõsad, niidutaimestikuga rohulaigud. Ka kiviaiad ja küünivaremed on erinevatele liikidele elupaigaks.

VI Taastamistööd tee selleks sobival ajal ja moel. Ei tohi looduslikku mitmekesisust ohustada kemikaalide ega sobimatute töövõtetega.

VII Puid raiu hilissügisel või talvel, sirguvat võsa on vaja niita ja kännuvõsusid andvaid puid rõngastada. Rasketehnika ei sobi niidu taastamiseks.

VIII Pea meeles pidada, et taastamise järgselt peab ala olema võimalikult lihtsalt majandatav. Ei ole mõtet muuta lagedaks ebatasaseid või kiviseid alasid ning jätta maha kõrgeid kännutüükad tasastele platsidele.

Sageli olid puisniidud talude läheduses ja neid kutsuti heinaaedadeks.

Majandamise lõppemisel hakkavad niidul kasvama põõsad, mis varjutavad maapinna ja viivad ala metsastumisele.

Surnud puud on puisniitude elustiku mitmekesisuse säilitamisel olulise tähtsusega.

KESKKONNAAMET

KESKKONNAINVESTEERINGUTE KESKUS

Puisniitude elustik

Puisniidud on kompleksed ja mitmekesise elustikuga kooslused. Väga paljude elustikurühmade esindajate jaoks on siinsed ökoloogilised tingimused sobivad ja nende mitmekesisus suur.

Puisniitudele on iseloomulik domineerivate liikide puudumine. Puisniitudele on iseloomulik suur soontaimede mitmekesisus. Puu- ja põõsarinne on liigirikas ning palju on vanu puid ja põõsaid. Eestis on puisniitudelt leitud kasvas üle 600 soontaimeliigi. See on 40% kõigist Eesti soontaimeliikidest.

Lääne-Eesti puisniitudelt on leitud Põhja-Euroopa suurimad taimestiku liigirikkused. Laelatu puisniidul Läänemaal 76 ja Vahenurme puisniidul Pärnumaal 74 liiki soontaimi ühel ruutmeetril.

Väga eripärane ja paljude ohustatud liikidega on putukafauna. Paarikümne hektari suuruselt Laelatu puisniidult on leitud üle 400 liigi suurliblikaid. Paari hektari suurusel Tiharu puisniidult on leitud 21 liiki maismaatigusi. Kihnu puisniitudelt on registreeritud 84 liiki kärsaklasi. Need moodustavad viiendiku kuni poole kõigist antud liigirühmade teadaolevatest liikidest Eestis.

Selgroogsete hulgas on puisniitudega enim seotud lehtmetsades ja kultuurmaastikes elutsevad liigid.

Puisniitude liigirikkuse aluseks on erinevate faktorite kokkulangemine.

I Puisniidud on püsinud ühel kohal ja ühesuguste tingimustega aastasadu ja -tuhandeid. Selle aja jooksul on niidu elustik saanud täieneda.

II Nad on olnud väga laialt levinud. Selle tõttu ei ole üksikute alade kadumine mõjutanud elupaikade olukorda.

III Keskkonnatingimused on ühe niidu ulatuses suure varieeruvusega. Palju on metsa ja niidu vahelisi üleminekukohti, mis sobivad erinevatele metsa ja niidu liikidele.

IV Oluline on erivanuseline ja -liigiline puistu, kus on elupaiku nii kõdupuitu vajavatele kui ka noortel puudel elavate liikide jaoks.

V Taimestiku liigirikkust soodustab meie puisniitude peamisel levialal Lääne-Eestis olev lubjarikas pinnas, mida enamus taimeliike eelistab.

VI Taimestiku jaoks on vajalik püsivalt madal mullaviljakus. Majandamise käigus välja viidavad toitained asenduvad puude lehevarisega. Madal mullaviljakus on niitmisega koosmõjus takistanud toitainete suhtes nõudlike suure- ja kiirekasvuliste liikide domineerimist.

Puisniidud on tuntud oma õiterikkuse poolest.

Kuldking on meie uhkeim orhidee, kes eelistab puisniitude poolavatud maastikku.

Väga olulise osa puisniitude elustiku liigilisest mitmekesisusest moodustavad kõdupuiduga seotud seened.

Vanad laialehised puud on elupaigaks sadadele liikidele.

KESKKONNAAMET

KESKKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

Puisniitude seisund ja kaitseväärtused

Puisniidud on läbi aegade olnud meie maastike lahutamatuks osaks. Kõige rohkem oli meil puisniite 19. sajandi lõpus – 20. sajandi alguses. Sel ajal oli neid Eestis üle 800 000 hektari.

Puisniidud hakkasid kiirelt kaduma 20. sajandi esimesel poolel. Kadumise peamiseks põhjuseks oli põllumajanduse intensiivistumine ja käsitsi-töö kadumine. Traktoritega on väga keeruline ja töömahukas puude-põõsaste vahel heina niita ja kaarutada. Seepärast loobuti suurtel aladel puisniitude niitmisest, mis omakorda võsastusid.

1950-1960. aastatel toimus ka ulatuslik niitude kultuurmaadeks ülesharimine ja vähemviljakate niitude metsastamine. Möödunud saja aasta jooksul vähenes puisniitude pindala Eestis sada korda. 21. sajandi alguseks oli meil alles alla 8000 hektari puisniite, millest oli niidetud napp kümnendik. Enamik puisniitudest on säilinud oma kunagisel peamisel levialal Lääne-Eestis. Eriti palju on neid Saaremaal, Läänemaal ja Loode-Pärnumaal.

Samamoodi nagu Eestis, kadusid puisniidud ka mujal maailmas. Olles kaasajal üheks kõige väiksemapindalaliseks koosluseks Põhja-Euroopas, on puisniidud arvatud Euroopa Liidu eriti ohustatud koosluste nimestikku.

Puisniitude kaitse vajadust hakati mõistma pea kohe, kui sai alguse nende kadumine. Esimesed puisniidud võeti Eestis kaitse alla esimeste kaitsealade moodustamise käigus 20. sajandi keskel. Nendeks olid Tagamõisa puisniit Loode-Saaremaal, Lõuna-Eestis Koiva jõe äärsed luhapuisniidud Valgamaal ja Laelatu puisniit Läänemaal. Hiljem on eelkõige puisniitude kaitseks loodud näiteks Vahenurme ja Nedrema looduskaitsealad Pärnumaal.

Puisniitudel leidub vähemalt 30% meie kaitstavatest taimeliikidest. Sealsetes selgrootute, sammalde, samblike ja seenekooslustes on palju ohustatud liike. Euroopas looduskaitseliselt olulistest liikides on meil peamiselt puisniitudega seotud näiteks suur mosaiikliblikas, sõõrsilmik, vareskaera-aasilmik, eremiitpõrnikas ja kaunis kuldking. Puisniitude kaitse kõige põletavam probleem kaasajal on nende majandamise korraldamine. Selle toetamiseks on alates 2004. aastast toimunud üleriigiline toetuste maksmise süsteem puisniitude majandamisele ja taastamisele. See on küll peatanud puisniitude kiire kadumise, kuid ei ole toonud positiivset muutust pindala suurenemiseks.

Puisniitude kadumise peamiseks põhjuseks on nende majandamiseks vajalik käsitöö osakaal. Hoolimata tehnoloogilisest arengust, on siiani niitmine suuresti käsitöö.

Puisniidud meenutavad kõige rohkem parke, kuid nende puistu ja rohustu on looduslikku päritolu.

KESKKONNAAMET

